

Keräilijä–metsästäjät ennen ja nyt

Tatu Vanhanen

Michael, Henry and Kathryn Davies: *Humankind the Gatherer-Hunter: From Earliest Times to Industry*. Kent, Myddle-Brockton Publishers, 1992.

Michael, Henry ja Kathryn Davies esittävät teoksessaan *Humankind the Gatherer-Hunter* hyvin mielenkiintoisen teorian muinaisten keräilijä-metsästäjien arvomaailman ja sosiaalisten suhteiden vaikutuksesta elämään nykyisissä yhteiskunnissa. Heidän teesinsä mukaan ihmisten elämä on miellyttävintä ja tyydyttävintä sellaisissa nyky-yhteiskunnissa, joissa sosiaaliset suhteet ovat lähimpänä keräilijä-metsästäjien yhteiskunnissa vallinneita arvoja. Näin he tarjoavat yhteiskuntatutkimukselle teoreettisen näkökulman, johon yhteiskuntatieteilijöiden kannattaisi tutustua.

Kirjan tekijöiden lähtökohtana on otaksoma, jonka mukaan ihmisluonnon sosiaaliseen elämään liittyvät piirteet muovautuivat luonnonvalinnan välityksellä sinä pitkänä ajanjaksona, minkä ihmiset elivät pienissä kivikauden keräilijä-metsästäjä yhteisöissä suunnilleen 130 000–10 000 vuotta sitten. Tuon ajanjakson yhteiskuntaelämää koskevat tiedot perustuvat ensi sijassa niihin havaintoihin, mitä on tehty viime vuosikymmeniin asti säilyneistä keräilijä-metsästäjien yhteiskunnista etenkin Afrikassa ja Australiassa. Kirjoittajat korostavat, että ympäristöolojen vaihtelusta johtuen keräilijä-metsästäjien yhteisöjen sosiaalisissa rakenteissa esiintyi huomattavaa vaihtelua, minkä ansiosta ihmisluontoon juurtui kyky mukautua hyvinkin erilaisiin ympäristöoloihin. He viittaavat kirjassaan kahteen esimerkkitapaukseen, jotka kuvaavat elämää resurssiltaan runsaassa (Keski-Afrikan Mbutit) ja toisaalta resurssiltaan niukassa ympäristössä (Australian alkuasukkaat).

Daviesien ideana on, että ihmisluonto sai käyttäytymiseen vaikuttavat olennaiset piirteensä keräilijä-metsästäjien yhteisöelämän aikana ja että sen jälkeen ei ole ehtinyt tapahtua sanottavia muutoksia. Me olemme yhä luonnoltamme keräilijä-metsästäjiä. Sen vuoksi tuon ajan ihmisyhteisöjen rakenteen tunteminen voisi auttaa meitä ymmärtämään ihmisten käyttäytymistä nykyisissä yhteiskunnissa. Yhteiskuntatutkimuksen eräänä suurena virheenä on ollut historiallisen perspektiivin lyhyys; huomion rajoittaminen muutaman viime vuosituhatvuoden maanviljelysyhteiskuntiin ja niissä vallineisiin oloihin, jotka monessa suhteessa ovat olleet poikkeuksellisia ja jopa patologisia.

Maanviljelyskausi

Maanviljelyksen ja karjanhoidon keksiminen noin 10 000 vuotta sitten teki mahdolliseksi väkiluvun jyrkän kasvun, pysyvän asutuksen muodostumisen ja omaisuuden kasaantumisen sekä siihen liittyneen hierarkkisten valtarakenteiden syntyminen. Suuret muutokset ympäristöoloissa muuttivat ihmisten käyttäytymistä.

Kun maaomaisuuden hallinnasta tuli toimeentulon ja vallan tärkein perusta, naiset menettivät keräilijä-metsästäjä yhteiskunnissa vallinneen tasa-arvoisuutensa. Miehet rupesivat valvomaan naisten sukupuolielämää, jotta voisivat olla varmoja isyydestään ja perintömaan jäämisestä omille jälkeläisilleen. Siirryttiin järjestettyihin avioliittoihin, ja morsiamilta edellytettiin neitsyyttä. Seksuaalisuutta ruvettiin salaamaan lapsilta.

Eriarvoisuus yhteiskunnissa lisääntyi, kun väkiluvun kasvun rajoittajaksi jäi vain nälkä ja kurjuus. Väestön enemmistö joutui elämään toimeentulon alarajalla. Monet olivat orjia. Yksitoikkoinen työ, aliravitseminen, sairaudet ja seksuaalisuuden säännöstely leimasivat ihmisten maailmankuvaa ja lisäsivät heidän epäonnistumisen tunnettaan. Valta keskittyi harvoille, ja enemmistöä hallittiin pelolla ja terrorilla. Demokraattinen päätöksenteko, johon kaikki saivat osallistua, korvautui hierarkkisella järjestelmällä ja lopulta yksinvaltiudella. Sodat hallitsevien eliittien välillä territorioiden ja ihmisten hallinnasta olivat lähes jatkuvia. Syntyi tuonpuoleisuutta koskevia uskomuksia (dreamtime), jotka tarjosivat lohtua vallitsevaan kurjuuteen lupaamalla paremman osan tulevassa elämässä.

Kirjassa esitetään historiasta otettuja esimerkkejä maanviljelysyhteiskunnista erityisesti Välimeren alueelta ja

Euroopasta. Muinaisessa Kreikassa, jossa väestönkasvun aiheuttamaa painetta voitiin purkaa siirtolaisuudella Välimeren muille alueille, yhteiskuntarakenteissa säilyi jotain aikaisempien keräilijä-metsästäjien sosiaalisista suhteista. Maanomistus pysyi osittain itsenäisillä pienviljelijöillä, mikä teki mahdolliseksi keräilijä-metsästäjien odotusten mukaisen kaikkien vapaiden miesten jonkinasteisen osallistumisen päätöksentekoon. Samaan vaiheeseen liittyi muutamia vuosisatoja kestänyt kulttuurielämän poikkeuksellinen kukoistus. Myöhemmänä samanlaisena poikkeuksena oli germaaniheimojen asuttama luoteinen Eurooppa, jolle oli pitkään tunnusomaista laajalle hajaantunut maanomistus ja päätöksenteko vapaiden miesten kokouksissa. Samalta maantieteelliseltä alueelta sai sittemmin alkunsa tieteellinen ja teollinen vallankumous.

Teolliset yhteiskunnat

Luoteisen Euroopan vapaammassa ilmapiirissä alkanut teollistuminen synnytti uusia yhteiskuntaryhmiä, kuten teollisuuskapitalistit ja teollisuustyöväestön, mutta alkuvaiheissaan teollistuminen ei vähentänyt köyhyyttä ja kurjuutta, jota jatkuva väestönkasvu ylläpiti. Individualistiset teollisuusryhmittäjät eivät paljon piitänneet työväkensä kurjuudesta, mikä piittaamattomuus oli ristiriidassa keräilijä-metsästäjien kollektiivisen solidaarisuuden kanssa. Teollisuustyöväestölle syntyi vaihtoehtoinen maailmanselitys, joka pyrki osoittamaan, ettei työväestön kurjuus ollut siitä itsestään johtuvaa ja että se voisi vapautua alistetusta asemastaan ottamalla vallankumouksella vallan itselleen ja tuotantovälineet kollektiiviseen omistukseen. Niinkuin muutkin tuonpuoleisuutta koskevat uskomukset, Marxin utopia kommunistisesta yhteiskunnasta tarjosi lohtua kärsiville ihmisille ja toivoa paremmasta tulevaisuudesta.

Marxilaisen sosialismin käytännössä kokeilu, mikä laajimmillaan kattoi melkein puolet maapallon väestöstä, johti muutamassa vuosikymmenessä surkeaan epäonnistumiseen ja sosialististen järjestelmien romahtamiseen. Sosialismin sisältyi liian paljon ihmisluonnolle vieraita olettamuksia ja pyrkimyksiä. Marxilaiset sosialistit eivät myöskään osanneet kuvitella, että kapitalismi voisi muuttua yhteistoiminnalliseen ja egalitaariseen suuntaan. Niin kuitenkin tapahtui läntisessä Euroopassa ja Japanissa, missä yhteiskunnat varallisuuden kasvaessa alkoivat edistää keräilijä-metsästäjille tyypillisiä egalitaarisia ja kollektiiviseen solidaarisuuteen perustuvia sosiaalisia arvoja.

Nykyiset yhteiskunnat

Kirjan tekijöiden keskeisenä teesinä on se, että nykymaailmassa ovat parhaiten menestyneet ne yhteiskunnat, joissa ihmisten väliset sosiaaliset suhteet perustuvat ihmisluontoon juurtuneisiin keräilijä-metsästäjien arvoihin, joihin kuuluvat verraten suuri sosiaalinen tasa-arvo, keskinäinen solidaarisuus, sukupuolten tasa-arvo, avoin seksuaalisuus, syntyvyyden säännöstely ja demokraattinen päätöksenteko. Jotkut näistä arvoista olivat huomattavasti korostuneempia resurssien suhteellisen runsauden kuin niukkuuden keskellä eläneissä keräilijä-metsästäjien yhteisöissä.

Miten keräilijä-metsästäjien arvomaailma voisi selittää esimerkiksi demokratioiden syntyä? Olemme tottuneet siihen, että demokratian syntyä ja menestystä selitetään sosioekonomisen kehityksen korkealla tasolla, mikä tarkoittaa että vain melko varakkailta kansoilla olisi mahdollisuus demokraattiseen poliittiseen järjestelmään. Tällainen selitys on kuitenkin ristiriidassa sen tosiasian kanssa, että demokraattinen päätöksenteko oli tunnusomaista jo keräilijä-metsästäjien yhteisöille, jotka nykyisen mittapuun mukaan olivat äärimmäisen köyhiä. On perusteltua otaksua, että taipumus demokraattiseen osallistumiseen kuuluu ihmisluonnon ominaisuuksiin ja että se puhkeaa esiin kaikkialla, missä resurssit ovat riittävästi jakautuneet yksilöiden ja ryhmien kesken riippumatta siitä, mikä on yhteiskunnan varallisuuden aste.

Tietoisuus ihmisluontoon kuuluvasta pyrkimyksestä tasavertaiseen päätöksentekoon osallistumiseen painui taustalle tai katosi kokonaan viime vuosikymmenten aikana, kun keräilijä-metsästäjien yhteisöt hävisivät ja tilalle syntyi maanviljelykseen ja myöhemmin teollisuuteen perustuvia yhteiskuntia, joissa varallisuuden keskittymiseen ja sosiaaliseen eriarvoisuuteen liittyi harvinaisvaltainen tai yksinvaltainen hallitsemistapa. Vasta teollistumisen

myöhemmissä vaiheissa, kun varallisuutta ja tietoa jakaantui monille ja väestön suuret joukot alkoivat vapautua köyhyyden kahleista, demokraattinen hallitsemistapa murtautui uudelleen esille.

Demokratia edellyttää yhteiskunnallista ympäristöä, jossa resurssit ovat laajalle jakaantuneita, mikä tekee mahdolliseksi suhteellisen egalitaariset sosiaaliset suhteet ja jättää tilaa yksikölliselle elämän vapaudelle. Tällainen tilanne vallitsi muinaisissa keräilijä-metsästäjien yhteisöissä, etenkin niissä jotka eivät kärsineet resurssien ahdistavasta niukkuudesta, ja samanlainen tilanne on jälleen niissä yhteiskunnissa, joissa hallitsemisjärjestelmät ovat demokratisoituneet. Yhteisenä tekijänä muinaisten ja nykyisten demokratioiden välillä ei ole korkea sosioekonominen kehitystaso, vaan olemassaolevien resurssien jakautuminen monien kesken.

Keräilijä-metsästäjien yhteisöt olivat etnisesti homogeenisia. Puolisot noudettiin kyllä usein naapuriyhteisöistä, mutta nekin kuuluivat samaan laajempaan etniseen ryhmään. Keräilijä-metsästäjä kaudella ihmiset hyvin harvoin joutuivat kosketukseen selvästi erilaisten ihmisten kanssa. Solidaarisuus kohdistui lähellä oleviin.

Nykyisten yhteiskuntien sisällä ja välillä esiintyvien etnisten konfliktien tutkimuksessa kannattaisi ottaa huomioon keräilijä-metsästäjien kaudelta jääneet käyttäytymistapaumukset. Etninen nepotismi rajoittaa huolenpitomme meitä geneettisesti lähellä oleviin ryhmiin. Kosketukset vierasheimoisten kanssa johtavat helposti konflikteihin, ja suurelleen onnettomuudet, jotka kohtaavat meistä kaukana olevia ihmisiä ja kansoja, eivät meitä sanottavasti liikuta. Nälänhätien ja kansanmurhien kohteeksi joutuneet kaukaiset kansat eivät ole saaneet meiltä paljonkaan huomiota tai myötätuntoa osakseen, rahallisesta avusta puhumattakaan. Aito myötätuntomme rajoittuu meitä lähellä oleviin.

Etniset konfliktit ovat nyky maailmassa paljon yleisempiä kuin aikaisemmin siitä yksinkertaisesta syystä, että muuttoliikkeiden vaikutuksesta aikaisemmin toisistaan erillään asuneet etniset ryhmät ovat joutuneet kosketukseen toistensa kanssa. Muinaisten keräilijä-metsästäjien yhteisöjen etnisen homogeenisuuden takia meiltä puuttuu luontainen kyky elää sovussa vierasheimoisten kanssa. Sen takia on ollut niin vaikea luoda sopusointuisia monikansaisia yhteiskuntia etenkin silloin, kun etniset ryhmät kuuluvat selvästi toisistaan poikkeaviin roturyhmiin. Yhdysvaltojen historia on tästä hyvänä esimerkkinä, ja suvaitsevaisuudestaan ylpeilevissä pohjoismaissaakin pienet rodulliset ja muut etniset vähemmistöt ovat riittäneet synnyttämään rotuvihaa ja monenlaisia etnisiä konflikteja. Etnisen moniaineksisuuden lisääntyminen tulee todennäköisesti lisäämään etnisiä konflikteja.

Nykyisille pitkälle kehittyneille yhteiskunnille tyypillinen seksuaalinen vapautuminen, mikä ilmenee luonnollisessa suhtautumisessa alastomuuteen ja sukupuolisuuteen, avioliittojen höltyemisessä ja esiaviollisten suhteiden yleistymisessä, voidaan tulkita paluiksi keräilijä-metsästäjille tyypilliseen käyttäytymiseen. Maanviljelyskautena yleistynyt seksuaalinen ahdistuneisuus, luonnon häveliäisyys ja tuonpuoleisuutta koskeviin uskomuksiin liittynyt vihamielisyyden kaikkea seksuaalista kohtaan oli vain väliaikaisena poikkeamana siitä, mikä on keräilijä-metsästäjien luonnolle ominaista.

Ideaalina keräilijä-metsästäjien arvomaailma?

Jos oletamme ihmisluonnon ominaisuuksien muovautumisesta keräilijä-metsästäjien pitkänä kautena pitää paikkansa, on perusteltua esittää hypoteesi, jonka mukaan häiriytyneen käyttäytymisen tuottamat patologiset ilmiöt ovat sitä yleisempiä mitä enemmän yhteiskunnan sosiaaliset suhteet ja arvot poikkeavat keräilijä-metsästäjien arvomaailmasta. Otan patologisista ilmiöistä esille vain yhden esimerkin: rikollisuuden.

Keräilijä-metsästäjien yhteisöjen sosiaalisille suhteille oli tyypillistä verraten suuri egalitaarisuus ja kollektiivisuus. Ihminen on mukautunut elämään yhteisöissä, joiden jäsenet tuntevat toisensa ja tarpeen vaatiessa auttavat toisiaan. Jos yhteiskunta poikkeaa jyrkästi näistä arvoista, voidaan odottaa erilaisia käyttäytymishäiriöitä, joihin myös rikollisuus kuuluu. Olisi mielenkiintoista verrata rikollisuuden laajuutta erilaisissa yhteiskunnissa tästä näkökulmasta.

Ajatellaan vaikkapa Yhdysvaltoja, jonka väestöstä lähes kaksi

miljoonaa istuu vankiloissa tai on muuten poliisin valvonnassa. Miksi rikollisuus Yhdysvalloissa on paljon suurempaa kuin esim. Suomessa tai Japanissa? Yhtenä selityksenä voi olla Yhdysvalloissa luonnottomiin mittoihin paisunut yksilöllisyyden korostaminen, mikä eristää ihmiset toisistaan ja mikä on voinut olla seurausta väestön etnisestä hajanaisuudesta. Yksilöllisyyden korostamiseen liittyy suuri eriarvoisuus ja kollektiivisen vastuun heikkous.

Venäjällä taas kommunistinen terrori tuhosi luonnolliset yhteiskuntarakenteet ja sosiaaliset suhteet. Kymmenet miljoonat ihmiset joutuivat terrorin uhreiksi. Kommunismi on nyt kukistunut, mutta normaalin ihmis yhteiskunnan uudelleenrakentamiseen menee aikaa. Sekava tilanne on jättänyt kentän avoimeksi kaikenlaiselle häiriytyneelle käyttäytymiselle ja rikollisuudelle.

Väkiluvun kasvu

Keräilijä-metsästäjä yhteisöt olivat väkiluvultaan vakiintuneita kymmenien tuhansien vuosien ajan. Väkiluku pysyi ympäristön kantokyvyn asettamissa puitteissa osittain nälän mutta osittain myös elämäntavan ja tietoisien syntyvyyden säännöstelyn vaikutuksesta. Lyhyen elämänsä aikana nainen ei ehtinyt synnyttää kovin monia lapsia, sillä kerralla nainen saattoi hoitaa vain yhtä lasta ja tämän oli ehdittävä kasvaa ennen seuraavaa lasta. Kaksosista vain toinen jätettiin eloon. Lapsensaannin jälkeen nainen ei ollut tavallisesti sukupuoliyhteydessä vuoteen, ja senkin jälkeen uusi hedelmöityminen oli imetysaikana epätodennäköistä. Kun lapsia myös kuoli, pysyi väkiluku vakaana. Suuren niukkuuden aikoina voitiin äärimmäisenä keinona turvautua myös lasten heitteille jättöön.

Maanviljelysyhteiskuntiin siirtyminen johti väkiluvun jyrkkään kasvuun, kun ravinnontuotannon lisääntyminen ja asuminen samalla paikalla teki mahdolliseksi lyhyemmät synnytysväliä. Väkiluvun tärkeimmiksi rajoittajiksi jäivät vain kurjuus, sairaudet ja nälkä. Vasta teollistumisen myöhemmissä vaiheissa väkiluvun kasvu on pysähtynyt myös ilman kurjuutta ja nälkää. Tällä tavoin väkiluvun nollakasvussa korkean sosioekonomisen kehitysasteen yhteiskunnissa on saavutettu tai ollaan saavuttamassa sama tilanne kuin keräilijä-metsästäjien yhteisöissä, mutta samaa ei valitettavasti voi sanoa kulutuksen rajoittamisesta ympäristön kantokyvyn puitteisiin. Hillittömällä voimalla jatkuva kulutuksen kasvu voi vaarallisella tavalla ylittää ympäristön kantokyvyn, vaikka väkiluku ei enää kasvaisikaan.

Michael, Henry ja Kathryn Davies ovat esittäneet kirjassaan erittäin huomionarvoisen ihmisten sosiaalista käyttäytymistä koskevan teorian, mikä auttaa ymmärtämään yhteiskuntien välisiä eroja ja antaa viitteitä siitä, millaisen "hyvän yhteiskunnan" pitäisi olla sosiaalisilta suhteiltaan ja arvoiltaan, vaikka he eivät mitään suosituksia esitäkään.

Kirjoittaja on Tampereen yliopiston valtio-opin professori emeritus.